

ارمنیان و انقلاب مشروطه ایران

از ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲

هراچیک سیمونیان

مترجم

آنوشیک ملکی بخشمندی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

ارمنیان و انقلاب مشروطه ایران

از ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲

مؤلف: هراچیک سیمونیان

مترجم: آنوشیک ملکی بخشمندی

مدیر انتشارات: یدالله رفیعی

صفحه آرا و نمونه خوان: مهدی سلطانی

مسئول فنی: عرفان بهار دوست

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: اندیشه احسان

قیمت: ۴۸۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: سیمونیان، هراچیک، ۱۹۲۸ - ۲۰۱۶ م. عنوان و نام پدیدآور: ارمنیان و انقلاب مشروطه ایران از ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲/ هراچیک سیمونیان؛

مترجم آنوشیک ملکی بخشمندی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۳۴۷ص.

شابک: 978-964-426-967-7

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: عنوان اصلی: Hayere Yev Parskakan Heghapokhutyune 1905-1912

Tvakannerin

موضوع: ایران — تاریخ — انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ق. — ارمنه

موضوع: Iran -- History -- Constitutional Revolution, 1906 - 1909 -- Armenians

موضوع: ارمنه — ایران — تاریخ — قرن ۱۳ق.

موضوع: Armenians -- Iran -- History -- 19th century

موضوع: ارمنه — ایران — فعالیت‌های سیاسی — تاریخ — قرن ۱۳

موضوع: Armenians-- Political activity -- Iran -- History -- 19th century

شناسه افزوده: ملکی بخشمندی، آنوشیک، ۱۳۴۸ — مترجم

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: Research Institute for Humanities and Cultural Studies

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۴ الف ۴ / DSR1418

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۶۶۸۸۴

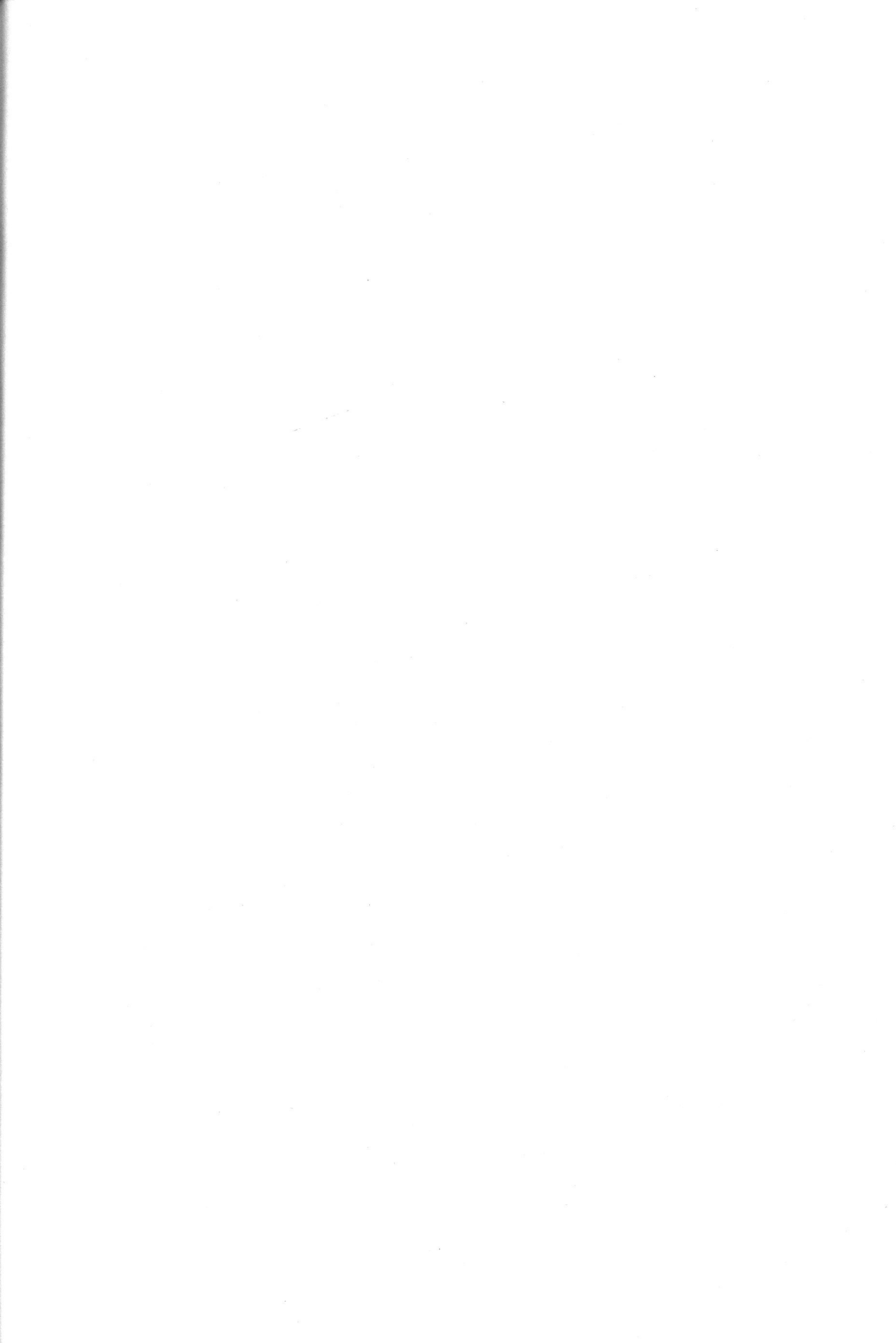
فهرست مطالب

پیشگفتار	۹
سخنی کوتاه در مورد انتشار نسخه فارسی کتاب	۱۱
مقدمه	۱۳
یادداشت مترجم	۱۵
بخش نخست؛ ارمنیان و بازتاب انقلاب کبیر روسیه در ایران	۱۷
ارمنیان و بازتاب انقلاب کبیر روسیه در ایران	۱۹
شکل‌گیری انقلاب ایران	۲۱
آغاز و پیشرفت تدریجی جنبش‌های مردمی، تلاش برای کسب حقوق سیاسی	۲۱
نخستین مشروطه در ایران	۳۷
تشکیل مجلس	۴۵
نخستین تلاش‌های نیروهای ائتلافی ضد مشروطه	۴۷
تیرگی روابط انقلابیون و مخالفان مشروطه	۵۴
تهاجم عثمانی به ایران و موضع ارمنیان ایران	۶۲
بخش دوم؛ ایران در بحران	۷۳
تجدید حیات نهضت مشروطه در جنبش‌های ضد استبدادی	۷۵
پیمان روسیه-انگلستان و ایران	۷۵
وعده‌های جدید دیپلماسی روسیه	۸۲
گسترش اشغال‌گری‌های عثمانی‌ها	۸۵
تشدید برخوردهای شاه و مجلس	۹۰
دانشکاسوتیون به تدریج وارد جنبش مشروطه می‌شود	۹۵

- ۱۰۴ درگیری‌های ایران و دولت عثمانی بر سر ساوجبلاغ
- ۱۱۲ مسئله حضور نمایندگان ارمنی در مجلس
- ۱۱۵ تهاجم جدید عثمانی‌ها به آذربایجان
- ۱۱۷ وضعیت اجتماعی-اقتصادی و آموزشی-مذهبی ارمنیان ایران قبل از وقایع بزرگ پیش رو
- ۱۲۷ حمله به دست‌آوردهای مشروطه، فروپاشی مجلس
- ۱۳۷ جشن خونین سلطنت‌طلبان پس از انحلال مجلس
- ۱۴۰ نخستین گردهمایی‌های ضدشاه
- ۱۴۴ تهاجمات دوره‌ای کردها
- ۱۴۸ کلیاتی در خصوص پراکندگی جمعیت ارمنی و مناطق ارمنی‌نشین ایالت آذربایجان
- ۱۵۰ مبارزات تبریز و ارمنیان
- ۱۵۰ اوضاع سیاسی تبریز پیش از انحلال مجلس
- ۱۵۳ تبریز برمی‌خیزد
- ۱۵۸ نخستین حمله گسترده سلطنت‌طلبان به تبریز
- ۱۶۶ باز شدن پای سوسیال‌دموکرات‌های قفقاز به انقلاب ایران
- ۱۶۹ وضعیت خطرناک ارمنیان تبریز
- ۱۶۹ بخش سوم؛ ایران در گرداب ناآرامی**
- ۱۷۷ در مسیر اصلاحات محدود
- ۱۷۸ تشکیل هیئت دولت
- ۱۸۶ اوضاع جدید سیاسی
- ۱۹۲ در برابر خطر مقاومت
- ۱۹۶ موضوع نمایندگان ارمنی در مجلس
- ۱۹۹ مبارزات پیروزمندانه بیرم در برابر ضدانقلابیون شمال ایران
- ۱۹۹ احیای وائده ایرانی
- ۲۰۴ عملیات نظامی در قره‌داغ
- ۲۱۳ تصرف اردبیل
- ۲۱۶ مطیع‌سازی اقوام ترکمن
- ۲۲۱ سورن اسپانداریان، حضور ارمنیان در انقلاب ایران
- ۲۲۴ برگشت مجاهدین به تهران

فهرست مطالب ۷

- ۲۲۵ بلایای جدید در سراسر ایران
- ۲۲۵ موج جدید شورش‌های ضدانقلابی در کشور
- ۲۳۰ واقعه باغ اتابک اعظم
- ۲۳۷ عقب‌نشینی تدریجی روحانیون شیعه از اصول مشروطه
- ۲۳۹ کناره‌گیری مجدد پیرم
- ۲۴۵ بازگشت نائب‌السلطنه ناصرالملک به تهران، تغییر دولت
- ۲۴۸ ناکامی‌های دولت اعتدال‌گرای سپهدار
- ۲۵۲ بسیج نیروهای ضدانقلاب
- ۲۵۳ دومین تلاش ناموفق شاه در بازپس‌گیری تاج و تخت
- ۲۶۶ تهاجم نظامی نیروهای سلطنتی به پایتخت
- ۲۷۱ بیانیه ژنرال‌آجودان آرشاک‌خان گورویان خطاب به ارمنیان ایران
- ۲۷۹ انهدام سپاه محمدعلی میرزا، شاه سابق
- ۲۸۵ احیای بنیادین اوضاع مالی کشور؛ موضوع ضروری روز
- ۲۸۷ مبارزات پیرم برای تحکیم اوضاع داخلی کشور
- ۲۹۲ تراژدی شخصی پیرم، اختلاف او با هم‌حزبی‌ها
- ۳۰۰ اوضاع نظامی-سیاسی ایران در شرایط افول تدریجی انقلاب، مقاومت نیروهای مشروطه و شکست آنان
- ۳۰۰ هجوم جدید روسیه
- ۳۰۸ آخرین مقاومت تبریز و سقوط آن
- ۳۱۷ پرده آخر حماسه، مرگ و تدفین پیرم
- ۳۲۷ خلع سلاح انقلابیون افراطی و ضدانقلابیون و تبعید آنان از کشور
- ۳۳۱ رخدادهای بعدی
- ۳۳۴ علل شکست انقلاب ایران
- ۳۳۵ در خصوص مسئله لزوم شرکت ارمنیان در انقلاب مشروطه

پیشگفتار

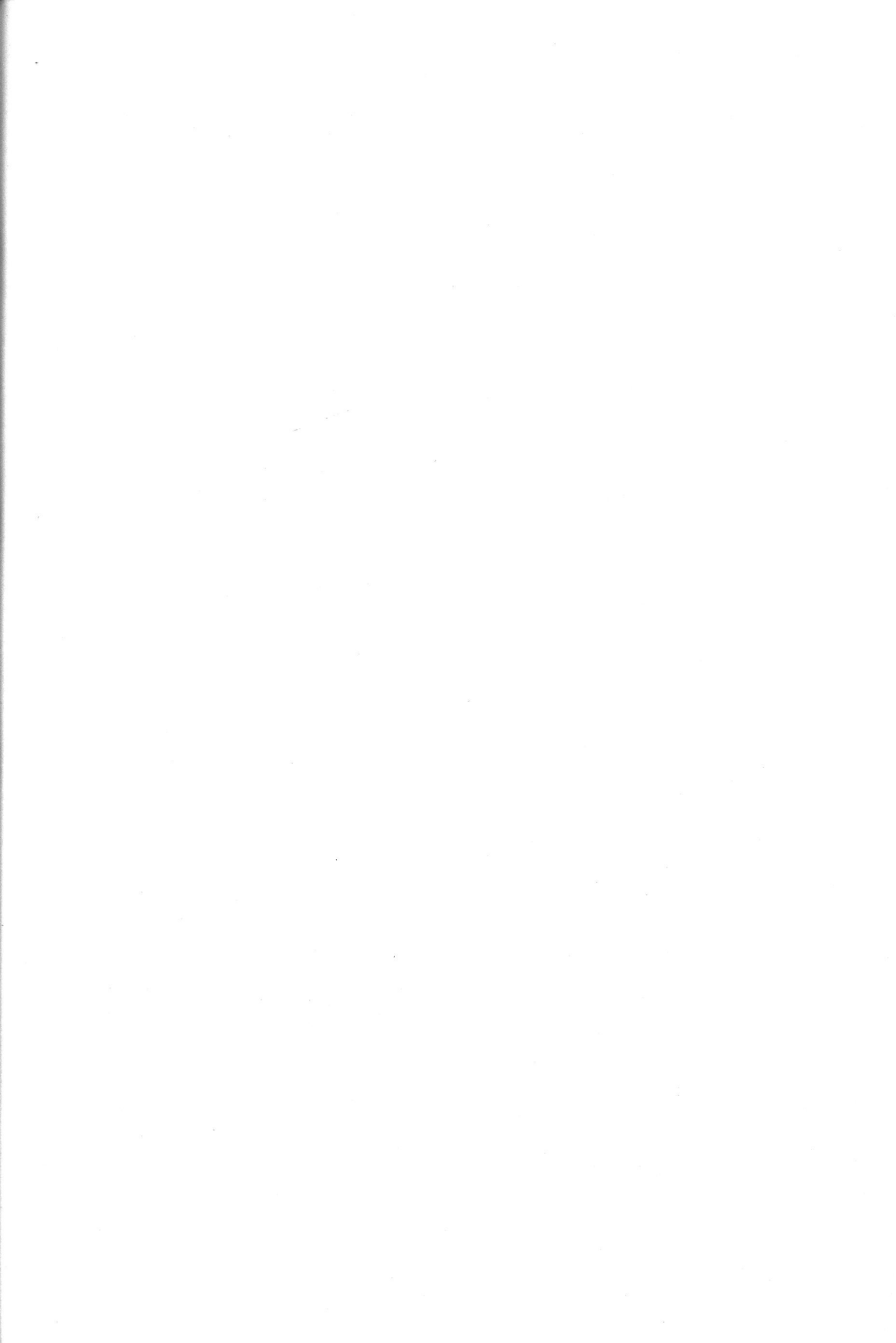
جنبش مشروطه ایران جزو نخستین انقلاب‌های آزادی‌خواهانه قرن بیستم آسیا و خاورمیانه به‌شمار می‌رود و در شکل‌گیری و پیروزی نهایی این جنبش سیاسی-اجتماعی عظیم، نیروهای ملی و فراملی گوناگونی از جریانات مختلف سیاسی، نقش‌آفرینی کرده‌اند. ارمنیان در ایران که قرن‌ها مهد فرهنگ‌ها، مذاهب و اقوام مختلفی بوده، از گذشته‌های بسیار دور در کنار دیگر اقوام ایرانی در صلح و آرامش زندگی کرده، نقش فعالی هم در احیای جنبش مشروطه و هم در تمام زمینه‌های تاریخی و فرهنگی این سرزمین ایفا کرده‌اند.

از دلایل اصلی مشارکت چندجانبه ارمنیان ساکن ایران در جنبش مشروطه باید به این موارد اشاره کرد: شرایط اجتماعی-سیاسی زمان انقلاب مشروطه و پیش از آن، تلاش برای داشتن حقوق برابر با دیگر ایرانیان، وضعیت خاص بین‌المللی موجود و تمایل شدید مشارکت احزاب و جریانات سیاسی ارمنی در جنبش، که در نهایت به حضور فعال ارمنیان در انقلاب مشروطه، در زمینه‌های نظامی و اقتصادی، انجامید.

شخصیت‌های بنام بسیاری که هم‌زمان دارای دو ویژگی برجسته، یعنی حس وطن‌دوستی ایرانی و اندیشه‌های سیاسی ارمنی بودند، در انقلاب مشروطه ایران شرکت داشتند که یکی از برجسته‌ترین این شخصیت‌ها، پیرم خان ارمنی بود.

کتابی که به توجه خوانندگان می‌رسد نتیجه سال‌ها بررسی و مطالعه علمی تاریخ‌شناس و آکادمیسین بنام، هراچیک سیمونیان، است. این کتاب در اصل نه تنها به روشنگری برخی از صفحات مربوط به انقلاب مشروطه که تا به امروز در ابهام مانده است، می‌پردازد بلکه گنجینه‌ای است تاریخی که هدف آن استحکام و نزدیکی بیشتر خویشاوندی هزاران ساله ملت‌های ایرانی و ارمنی است که از یک ریشه فرهنگی و سیاسی بنیان گرفته، به انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی ایران منتهی شده است.

دکتر وارطان وسکانیان، دکتر جنیدی جعفری (ایروان - تهران)

سخنی کوتاه در مورد انتشار نسخه فارسی کتاب

کتاب *ارمنیان و انقلاب مشروطه ایران از ۱۹۰۵-۱۹۱۲* به قلم آکادمیسین و تاریخ‌نگار سرشناس، هراچیک سیمونیان برای نخستین بار به خواننده فارسی‌زبان عرضه می‌شود. نقش هراچیک سیمونیان در تاریخ‌نگاری ارمنی، به ویژه در زمینه پژوهش‌های ارمنی‌شناسی بسیار ارزنده و چشمگیر است. متأسفانه دست تقدیر به این پژوهشگر پرتلاش فرصت دیدن ترجمه فارسی اثرش را که با دقت قابل‌تحسینی توسط خانم آنوشیک ملکی از زبان ارمنی ترجمه شده است، نداد. کتاب حاضر اثری است منحصر و بی‌همتا که خواننده فارسی‌زبان را برای نخستین بار با جزئیات کامل نقش ارمنیان در انقلاب مشروطه ایران آشنا می‌کند.

نام هراچیک سیمونیان در تاریخ‌نویسی ارمنی به عنوان پژوهشگری متخصص که حیطة تحقیقاتش دامنه وسیع و گسترده‌ای را در بر می‌گیرد شناخته شده است؛ پژوهشگری که نگارش بیش از ۲۵ کتاب و چهارصد مقاله علمی به قلم او نگارش یافته است. برخی از آثار آکادمیسین سیمونیان در چکسلواکی، ایالت متحده آمریکا، روسیه، لبنان، یونان و ژاپن منتشر شده است. کتاب حاضر که نخستین بار در سال ۱۹۸۶ به چاپ رسید، با استناد به نشریات و آثار علمی اوایل قرن بیستم به رشته تحریر درآمده است. مؤلف در این اثر توانسته است نقش اساسی ارمنیان در جریان انقلاب ۱۹۰۵-۱۹۱۲ مشروطه ایران را با در نظر گرفتن جنبه سیاسی و ایدئولوژیک آن، به تصویر بکشد. ارمنیان نه تنها در بخش تجهیز و آماده‌سازی بلکه به طور مستقیم در مراحل عملی و اجرایی انقلاب حضوری فعال داشتند. هم ارمنیان ایران و هم ارمنیان ارمنستان با وجود جهان‌بینی‌های متفاوت و عضویت در احزاب گوناگون، نقش برجسته‌ای در پیروزی انقلاب مشروطه ایران بر عهده داشتند.

هراچیک سیمونیان در کتاب خود از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی استفاده کرده است که مبنای آن شرح و توصیف رخداد‌های تاریخی مبتنی بر تحلیل تطبیقی آنها برای دستیابی به بیشترین حد واقعیت تاریخی است.

در دوره‌های مختلف تاریخ ایران، سیاست همواره از جهان‌بینی نظام حاکم نشأت می‌گرفت و اعتقادات دینی و مذهبی معمولاً وسیله‌ای در جهت مشروعیت بخشیدن و قانونمند کردن حاکمیت به شمار می‌رفت. اگرچه در ایران، طبق رسوم سنتی همواره با پیروان اقلیت‌های دینی با عطف و احترام رفتار شده، اما حضور آنان در امور سیاسی نوعی تابو شمرده می‌شد؛ این شیوه نگرش به ویژه شامل اقلیت‌های دینی و قومی همچون ارمنیان، آشوری‌ها، یهودی‌ها و زرتشتی‌ها بود.

انقلاب مشروطه ایران در شمار نخستین انقلاب‌های آسیا و خاورمیانه قرن بیستم جای می‌گیرد. اغلب موارد حین صحبت در خصوص انقلاب مشروطه، تنها با نگاهی اجمالی و گذرا به نقش دیگر ملت‌هایی که در انقلاب ایران حضور داشتند، بسنده می‌شود؛ در حالی که نمایندگانی از ملل مختلف قفقاز و نیروهای متعلق به جریان‌های سیاسی و از جمله ارمنیان، نقش مؤثری در پیروزی نخستین جنبش اجتماعی-سیاسی تاریخ ایران ایفا کرده‌اند. ارمنیان در اواخر قرن نوزدهم حضور فعالی در زندگی سیاسی ایران، نیز از سال ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲ در جنبش مشروطه ایران شرکت داشتند. به ویژه نقش پیرم‌خان داویدیان که بعدها به ریاست نظمیة ایران منصوب شد و آرشاک گاوافیان (کری)، که هر دو از قفقاز آمده بودند، بسیار چشمگیر بود.

پیرم‌خان داویدیان که در کتاب حاضر به معرفی وی پرداخته شده؛ به حق از شخصیت‌های برجسته انقلاب مشروطه ایران به شمار می‌رود. او در سال‌های نخست رهبر دانشکده‌های گیلان بود. پس از پیروزی نهضت گیلان و در پس آن محاصره تهران که پیرم در آن نقش عمده و بنیادین را بر عهده داشت، آوازه و اعتبارش نه تنها در میان هم‌حزبانانش ارتقا یافت، بلکه در کل ایران به عنوان رهبر راستین انقلاب ایران شهرت پیدا کرد.

گارنیک بادالیان

وزیر مختار سفارت جمهوری ارمنستان در تهران

تهران، ۲۰۱۶ میلادی

مقدمه

هراچیک سیمونیان (۱۹۲۸-۲۰۱۶)، تاریخ‌نگاری بنام و عضو آکادمی ملی علوم جمهوری ارمنستان، جایگاهی سترگ در علم تاریخ ارمنستان دارد. ده‌ها اثر ارزشمند به قلم این دانشمند پرتلاش و توانا تعلق دارد که بسیاری از آنها همچون *کشتار کیلیکیه*، *زمانه آندرانیک* و در *چهارراه‌های تاریخ* آثاری مرجع و جاودانه محسوب می‌شوند.

اساس تحقیقات علمی وی به بررسی وقایع اواخر قرن نوزدهم و قرن بیستم میلادی، یعنی دوره‌ای که برای ارمنیان مملو از اتفاقات و ماجراهای متعدد است، اختصاص دارد. پیوند تاریخی ارمنیان و ایرانیان بارها مورد مطالعه قرار گرفته اما این تلاش و پشتکار هراچیک سیمونیان از آن جهت با آثار پیشین قابل تمایز است که برای نخستین بار فرایندهای انقلاب مشروطه ایران (۱۹۰۸-۱۹۱۴) به ویژه نقش ارمنیان در آن جنبش به شیوه‌ای بنیادی مورد بررسی قرار می‌گیرد. البته آثار متعدد بسیاری در خصوص انقلاب مشروطه ایران به رشته تحریر درآمده است (شاهد آن کثرت مآخذی است که پروفیسور سیمونیان امانت‌دارانه در پای‌نوشت‌ها قید نموده است) اما به واقع این کتاب را می‌توان مآخذی جدید برای خواننده ارمنی و ایرانی عنوان کرد چرا که تمام مطالب آن از اسناد موثق و نشریات ارمنی‌زبان و روسی‌زبان برگرفته شده، که برای محققان این عرصه از باارزش‌ترین و معتبرترین سندها محسوب می‌شوند.

هراچیک سیمونیان تحولات انقلاب مشروطه ایران را در فرایند جاری جغرافیای سیاسی اروپا-آسیا مورد تحلیل قرار می‌دهد. تمایل شدید انگلستان، فرانسه، آلمان و روسیه (قدرت‌هایی که نقش محوری مدیریت بحران منطقه را در اختیار داشتند) به تبدیل ایران به یکی از مناطق تحت نفوذ، کشور را به اوج نابسامانی رساند.

در این میان امپراتوری عثمانی نیز رقیب کم‌ادعایی نبود و توانست با استفاده از موقعیت موجود و فقدان ثبات حاکمیت در کشور، با تحریک قبایل مختلف کوچ‌نشین، ابتدا مناطق مرزی کشور را مورد تاخت و تاز قرار دهد و سپس با کمک ارتش دولتی دست به تعرض زمین‌های

ایران بزند. همه این‌ها آسیب و لطمات شدیدی به ارمنیان و مسیحیان شهرستان‌های ارومیه، سلماس و مناطق دیگر آذربایجان وارد کرد.

نویسنده این پرسش را مطرح می‌کند که نبردهای اصلاح‌طلبانه چه نویدی غیر از مبارزات سیاسی خونین و طولانی، سقوط بی‌مانند اقتصاد، فنا شدن جان هزاران انسان، بدهی‌های هنگفت خارجی و همانند آن برای ملت ایران در پی داشت؟

سیمونیان در ادامه نتیجه می‌گیرد که ملت ایران هنوز آماده دریافت ارزش‌های جدید خارجی و اصلاحات پیشرو که «واردکننده» اندیشه‌ها و بینش‌های روشنگرانه بودند، نبود. ملتی که قرن‌ها مطابق نظام فئودالی و قوانین سنتی اداره شده بود، نتوانست با جنبش آرمان‌گرایی ارتباط برقرار کند؛ زیرا هم از نظر علمی و هم از نظر روانی آماده پذیرش اصلاحات نبود. روستائینی که فاصله زیادی با تهران و تبریز داشتند در عقب‌ماندگی مفرط، تاریکی و بی‌سوادی مدفون بودند.

پرسش مهم دیگری که هراچیک سیمونیان مطرح می‌کند از این قرار است: آیا به راستی صحیح بود تا ارمنیان چنین فعالانه وارد این جنبش شوند؟ نویسنده به طور صریح آن را رد نمی‌کند اما با افسوس یادآور می‌شود که این جنبش غیر از ضرر و زیان هیچ سود دیگری برای ارمنیان ساکن ایران در پی نداشت، ضررهایی همچون عمیق‌تر شدن دشمنی بین اقوام، سرکوب‌ها و از بین رفتن جان و مال مردم. نویسنده اظهار می‌دارد عاقلانه‌تر بود تا ارمنیان با بی‌طرف خواندن خود از شرکت در مبارزات خونین ایرانی‌ها، دوری می‌جستند. مؤلف کتاب متذکر می‌شود از آنجا که ارمنیان به خاطر داشتن اندیشه‌های روشنفکرانه همواره مورد توجه بودند، به عنوان شهروندانی باوفا نمی‌توانستند نسبت به بی‌عدالتی‌های موجود در کشور بی‌تفاوت بمانند، اما اینکه مسئولان و مدیران ارمنی جنبش باید آینده‌نگری بیشتری به کار می‌بستند و از رهبری و ترتیب دادن حملات و تهاجمات دوری می‌جستند، موضوع دیگری است.

دولت مشروطه در به جای آوردن رسالتی که داشت بازماند و بجای آن عدم مدیریت در تمام کشور حکمفرما شد. اقتصاد و بازرگانی پسرفت کرد، سرقتها و تاراج‌ها بیشتر و بیشتر شدند، ملت زیر بار مالیات‌های جدید به زانو درآمد و به جای یک شاه مستبد، صدها مستبد خرد و کوچک در گوشه و کنار کشور پدید آمد.

کتاب آکادمیسین، هراچیک سیمونیان غیر از تحقیق علمی گرانبها، ادای احترامی است به دو ملت ایرانی و ارمنی که هزاران سال در کنار هم زیسته و در موارد بسیار در سرنوشت هم سهیم بوده‌اند.

لوون آودیسیان

استادیار و نامزد دکتری رشته زبان‌شناسی

یادداشت مترجم

روشنگری و بازشناسی برخی از نکات مبهم و تاریک کشور ارمنستان و کشورهای همسایه، مدیون تلاش‌های خستگی‌ناپذیر و دانش برجسته مرحوم پروفیسور هراچیک سیمونیان است. در پی تفاهم‌نامه‌ای که بین دانشگاه دولتی ایروان و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی منعقد شد، اهمیت ترجمه کتاب *ارمنیان و انقلاب مشروطه ایران از ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲* مورد توجه مقامات محترم پژوهشگاه به‌ویژه دکتر آیت‌اللهی و مرحوم دکتر آینه‌وند (رؤسای پیشین پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) قرار گرفت و با تلاش‌های مستمر دکتر محمود جنیدی جعفری (عضو هیئت علمی و رئیس مرکز تحقیقات امام علی (ع) پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) بستر کار فراهم و مسئولیت ترجمه کتاب به بنده سپرده شد که لازم است برای اعتماد و امکاناتی که طی ترجمه کتاب در اختیار من قرار داده شد کمال تشکر را از ایشان بنمایم.

جای دارد از مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به ویژه آقایان دکتر محمود جنیدی جعفری و دکتر محسن علوی‌پور (رئیس حوزه ریاست پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) که در تمام مراحل ترجمه و به ثمر رسیدن آن نقش ارزنده و پیگیرانه‌ای داشتند کمال تشکر را نمایم. از پروفیسور آرام سیمونیان (رئیس دانشگاه دولتی ایروان) و دکتر وارطان وسکانیان (رئیس بخش ایران‌شناسی دانشگاه دولتی ایروان) که به اینجانب لطف داشته و ترجمه چنین اثر گرانبهایی را به بنده واگذار کردند کمال امتنان و قدردانی را دارم. از خانم دکتر الیزابت سهراب (استادیار و پژوهشگر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) و آقای دکتر سید سعید جلالی (پژوهشگر تاریخ) که در اوج مشغله شغلی به تصحیح نهایی کتاب همت گماشتند و همچنین آقای گارنیک بادلایان که با صبر و حوصله هر چه تمام زحمت ترجمه روسی منابع را بر عهده گرفتند، جناب مهندس سید احمد قاسمی (عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی) برای ویرایش و پیشنهادهای شایسته و آقای زعفرانچی (مدیر انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

برای راهنمایی‌ها، پیگیری‌ها و آماده سازی کتاب جهت انتشار، کمال تشکر و قدردانی دارم. همچنین از کمک‌های ویژه خانم دکتر فرزانه گشتاسب (عضو هیئت علمی و دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، خانم هاسمیک خاچاطوریان (مدرس دانشسرای خلیفه‌گری ارمنیان تهران) و آقای ژرژیک خاچاطوریان و آقای مهندس خاچیک خاچر کمال تشکر را دارم. از مواردی که اشاره به آن را لازم می‌دانم جایگزین کردن نام فارسی جای نام‌هایی است که در کتاب شکل ارمنی آنها به کار رفته است. تا آنجا که مقدور بود نام اصلی آنها را یافته و جایگزین کرده‌ام ولی در برخی موارد که امکان دستیابی صحیح به نام منطقه، روستا یا شهر مورد نظر میسر نشد به همان اسم ارمنی اکتفا کردم.

برای آگاهی بیشتر خوانندگان از اسناد و منابعی که پروفیسور برای نگارش استفاده نموده‌اند، لازم دانستم تمام منابع (چه ارمنی و چه روسی) به زبان فارسی برگردانده شود، فقط نام نشریات مورد استفاده برای بار اول به فارسی ترجمه و در بقیه موارد به همان نام اصلی باقی گذاشته شد. امید است، فارسی‌زبانان عزیز با مطالعه کتاب با بخشی از خدمات ارزنده ارمنیان و به ویژه ارمنیان ایران که همواره در سختی‌ها و مرارت‌ها در کنار هم‌وطنان ایرانی خود مانده و پا به پای آنان ایستادگی کرده‌اند، آشنا شوند.

لازم به ذکر است که این کتاب به مناسبت یکصد و دهمین سالگرد انقلاب مشروطه ایران به مرحوم پروفیسور هراچیک سیمونیان تقدیم می‌گردد. روحش شاد و یادش ماندگار.

آنوشیک ملکی

تهران، ۱۳۹۵